

NÂFİZ BEY, Durakçı

ladığı belirtilir. Bu durum karşısında Mâbeyn-i Hümâyun'dan tekrar Enderun'a gönderilmesi kararlaştırılınca saray hizmetinden ayrıldı. 19 Mayıs 1868'de Maliye Nezâreti Masârifat Muhasebesi'ne kâtip olarak tayin edildi. Görevi 8 Kasım 1879'da Dahiliye Nezâreti Muhasebe Kalemi'ne nakledildi. 28 Eylül 1880'de çıktığı hac yolculuğundan dönüşünde aynı görevini sürdürdü. 25 Haziran 1894'te mümeyyiz olmasından dört ay sonra sâniye rütbesine terfi ettirildi. Bu vazifede iken Ocak 1898'de vefat etti ve Seyyid Nizam Dergâhı'nın karşısındaki mezarlığa defnedildi. Mezar taşı yoktur. Nâzik ve mütevazı kişiliğinin yanı sıra cömertliğiyle de bilinen Nâfiz Bey'in maaşının yarısını ihtiyaç sahiplerine dağıttığı söylenir.

Tiz ve parlak sesinin yanı sıra hâfızasındaki eserler dolayısıyla dönemin en önemli dinî mûsiki kaynağı ve otoritelerinden biri olan Nâfiz Bey ses icracılığı, bestekârlığı ve hocalığı ile tanınmıştır. Mûsikideki hocaları hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Eniştesi şeyh Said Efendi'nin (Özok) ağabeyi şeyh Mesud Efendi'den pek çok ilâhi meşketmiş ve kendisini bu sahada yetiştirmiştir. Mayıs 1871'de bir cuma günü Sünbül Efendi Dergâhı'nda okuduğu durağın mûsiki çevrelerinde büyük yankı uyandırması üzerine özellikle durak okumakta şöhret bulmuştur. 22 Eylül 1871'de Üsküdar'da Nalçacı Halil Efendi Şâbânî Dergâhı şeyhi Mustafa Enver Efendi'ye intisap eden Nâfiz Bey'in sesi, uzun bir aradan sonra nisbeten düzelince ortaya çıkan yeni üslûbuyla pek çok tekede durak okumaya devam etmiş; Sünbül Efendi, Seyyid Nizam, Ramazan Efendi, Nalçacı Halil, Aziz Mahmud Hüdâyi ve Nasûhî dergâhlarında hayatının sonuna kadar zâkirlik yapmıştır.

Döneminde bilinen 100'den fazla durağı talebelerinden zâkirbaşı ve bestekâr Cerrah Fehmi Efendi'ye, Fehmi Efendi de Mehmet Suphi Ezgi'ye geçmiştir. Ezgi bunlardan

Durakçı
Nâfiz Bey
Hicaz'da
bedevî
kıyafetiyle

otuz beş kadarını notaya olarak yayımlamıştır (*Türk Musikisi Klâsiklerinden Temcit-Na't-Salât-Durak*, 1945). Talebeleri arasında Şeyh Said Efendi ve Şekercizâde Hâfiz Hayreddin (Bilgen) özellikle zikredilmelidir. Nâfiz Bey pek çok ilâhi bestelemişse de bestelerinden sadece on kadarı günümüze ulaşmıştır (Öztuna, *BTMA*, II, 96). Bunlar arasında, "Yâr yüreğim yar gör ki neler var" ve, "Yine dosttan haber geldi" mısrayla başlayan mâhür, "Aşkınla çâk olsa bu ten" mısrayla başlayan uşşak ilâhileri bestekârlıktaki seviyesini göstermektedir. Sadettin Nüzhet Ergun *Antoloji*'sinde Nâfiz Bey'in pek çok tarihî olayı tesbit ettiği bir hâtıra defterinin oğlu Ahmed Mâcid Berker'e intikal ettiğini söylemişse de Mâcid Bey'in oğlu bestekâr Ercüment Berker böyle bir eseri görmediğini ifade etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Salnâmesi (1315), İstanbul 1315, s. 134-135; Köprülü, *İlk Mutasavvıflar* (İstanbul 1919), Ankara 1981, ilâveler bl., 10. nota; Sadettin Nüzhet Ergun, *Türk Musikisi Antolojisi*, İstanbul 1943, II, 441, 445-446, 480, 485-486, 580-581, 632, 648, 661; Selâhattin Gürer, *Mütefekkir, Mutasavvif, Halk Şairi Âşık Yunus Emre'nin Bestelenmiş Şiirleri*, İstanbul 1961, s. 38; Şengel, *İlâhiler*, I, 139-140, 153-154, 157-158, 167; Yılmaz Öztuna, *Türk Bestecileri Ansiklopedisi*, İstanbul, ts. (Hayat Yayınları), s. 118; a.mf., *BTMA*, II, 95-96; Cem Behar, *Zaman, Mekân, Müzik*, İstanbul 1993, s. 26; *99 Makamda İlâhiler* (haz. Cüneyd Kosal), İstanbul 1994, s. 186-187, 202-203; Özalp, *Türk Musikisi Tarihi*, I, 604-605; Gültekin Oransay, "Yayınlanmış Türk Din Musikisi Sözlü Anıtlarının Ezgileyicileri", *AÇ İlahiyat Fakültesi İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, III, Ankara 1977, s. 181-182; Nuri Özcan, "Fehmi Efendi, Cerrah", *DİA*, XII, 297; Ömer Tuğrul İnançer, "Şabanîlik (Şabanîlikte Zikir Usulü ve Musikî)", *DBİSt.A*, VII, 124.

NURİ ÖZCAN

NAHCIVAN

Azerbaycan'da tarihî bir şehir
ve bu şehrin merkez olduğu
özerk cumhuriyet.

Aras nehrinin sol kolu olan Nahcivançay'ın sağ kıyısında deniz seviyesinden 910 m. yükseklikte kurulmuştur. Nahcivan'ın ne zaman kurulduğu ve kimler tarafından iskân edildiği hakkında kesin bilgi yoktur. Efsaneler ve halk rivayetlerinde burası Nûh'un gemisinin durağı olarak tasvir edilir. Şehrin adının geçtiği ilk kaynak II. yüzyılda kaleme alınmış olan Batlamyus'un coğrafya kitabıdır. Bu eserde şehrin adı Naksuana şeklinde geçer. Ermeni tarihçileri Horenli Moses ve Faustos Buzand milâttan önce VI. yüzyıl olaylarını an-

latırken Nahcivan bölgesinden bahsederek. Sâsânî paralarında şehrin adı Nahç olarak yazılmıştır (VI. yüzyıl). IX-X. yüzyıllarda Belâzürî, İbn Hurdâzbih, İbn Rüste ve İstahri gibi coğrafyacılar burayı Neşevâ adıyla anmışlardır. Bu eserlerde şehrin Sâsânîler tarafından kurulduğu belirtilir. XII. yüzyıldan itibaren şehrin adı bugünkü söylenişini kazanmış görünmektedir. XIII-XVII. yüzyıl yazarlarından Reşidüddin Fazlullah-ı Hemedânî, Hamdullah el-Müstevfî, Mîrhând, Şeref Han Bitlisi, Kâtib Çelebi burayı Nehcevan; Hasan-ı Rûmlü, İskender Bey Münşi Nehçevan; Yâkût el-Hamevî Nahcuvân, Nakcuvân, Neşevâ; Abdürreşid el-Bakuvi ve Münecimbaşı Nakcuvan şeklinde kaydetmişlerdir. Hamdullah el-Müstevfî ve Evliya Çelebi şehrin adını Nakş-i Cihân (dünyanın süsü) olarak açıklamışlardır. Evliya Çelebi burayı Turan Hükümdarı Efrâsiyâb'ın kurduğunu yazar. Bununla birlikte gerek kuruluşuna gerekse adının etimolojisine dair kesin bir fikir yoktur.

Tarihi milâttan önceki yüzyıllara inen Nahcivan bir süre bölgede hüküm süren Manna, Med, Makedonya, Pers, Atropatene ve Roma gibi devletlerin hâkimiyetinde kalmıştır. Milâttan sonra III. yüzyılda Sâsânîler'in eline geçen Nahcivan bu dönemde Sâsânî merzûbânlarının bulunduğu kaleşehir durumundaydı ve Sâsânîler'le Roma İmparatorluğu arasında devam eden savaşların merkezinde bulunuyordu. 283'te Roma İmparatorluğu ile Sâsânî Devleti arasında imzalanan antlaşma gereğince Roma İmparatorluğu'nun idaresine geçti. 387'deki antlaşmaya göre tekrar Sâsânî Devleti'ne katıldı. Bizans İmparatorluğu'nun Sâsânîler'le VII. yüzyılda yaptığı savaşlardan etkilendi ve bir ara yeniden Doğu Roma İmparatorluğu'nun idaresine girdi.

Nahcivan, Hz. Osman devrinde İslâm ordularının Kafkasya'ya yönelik askerî harekâtı sırasında Habîb b. Mesleme tarafından fethedildi ve haraca bağlandı. Araplar'ın burada Bizanslılar'la yaptığı savaşlar şehrin içtimâi ve ticarî hayatını olumsuz şekilde etkiledi. Araplar'ın idaresine geçtikten sonra Muâviye b. Ebû Süfyan'ın İrmîniye ve Azerbaycan Valisi Abdülaziz b. Hâtim el-Bâhilî gibi yöneticiler döneminde esaslı şekilde onarım gördü ve etrafında Arap aşiretleri yerleştiler. IX. yüzyılın başlarında burası Abbâsî hilâfetine karşı isyan eden Bâbek'in etki alanı içinde bulunuyordu.

IX. yüzyılın sonlarında Abbâsî hilâfetine zayıflamasıyla şehir Sâçoğulları'nın hâkimiyetine girdi. 940'lı yıllardan başlayarak kırk

yıl süre ile Müsâfiriler (Sellâriler) Devleti'ne dahil oldu. Ardından burada müstakil bir idare tesis edildi. Nahçıvan şahlığı denilen bu devlet Arap asıllı Dülefililer tarafından kurulmuştu. 456'da (1064) Revvâdîler'i mağlûp eden Selçuklu Hükümdarı Alparslan Nahçıvan şahlığına son verdi. 485'te (1092) Melikşah'ın ölümünün ardından bir süre daha Selçuklu Devleti'ne bağlı kaldıysa da Selçuklular'ın dağılmasıyla onların arazileri üzerinde ortaya çıkan İldenizliler Devleti'ne katıldı ve 570 (1174) yılına kadar İldenizliler'in merkezi oldu. Aynı zamanda hem askerî hem ilmî merkez haline geldi ve Azerbaycan şehirleri içerisinde en gelişmişleri arasına girdi. Nahçıvan'ın gerilemesi Moğollar'ın 618'de (1221) burayı ele geçirmesinden sonra başladı. Moğollar şehirde büyük katliam yaptılar, tahribatta bulundular. Bunun izleri uzun süre devam etti. İlhanlı Hükümdarı Gâzân Han devrinde biraz toparlandı. Ebû Said Bahadır Han'ın ölümünün ardından çeşitli dönemlerde Çübânîler, Cuciler, Celâyirîliler ve Muzafferîler gibi devletlerin idaresinde kaldı. 788'de (1386) Altın Orda Hükümdarı Toktamış Han Nahçıvan'ı ele geçirdiyse de isyanlardan dolayı kısa süre sonra burayı terketti. 789'da (1387) şehir Timur tarafından zaptedildi. 815'e (1412) kadar defalarca Timurlular ile Celâyirîliler arasında el değiştirdi ve ağır tahribata uğradı. Bu son tarihte Karakoyunlu Devleti sınırina dahil edildi. 832-839 (1429-1435) yıllarında yeniden Timurlular'ın idaresine geçti. 839-873 (1435-1468) tarihlerinde Karakoyunlular'ın hâkimiyeti altındaydı, XV. yüzyıl sonlarına kadar Akkoyunlular'ın idaresinde kaldı. Safevî Devleti'nin ortaya çıkışı sırasında 907'de (1501) Şerur adlı yerde Akkoyunlular'la Safevîler arasında yapılan savaştan son-

ra burada Safevî hâkimiyeti kuruldu.

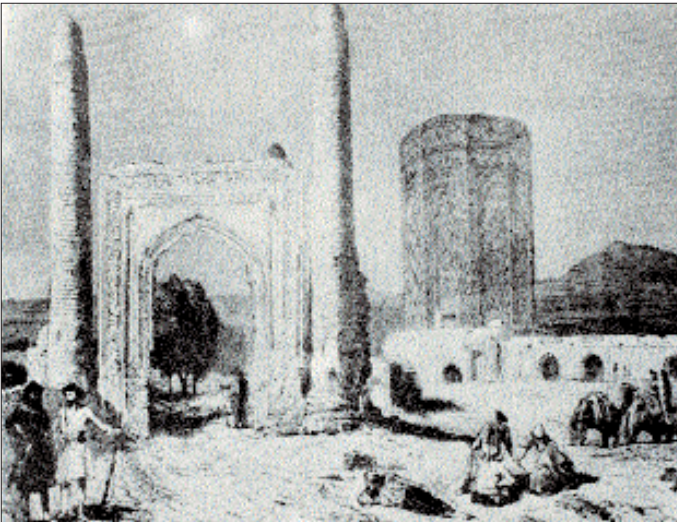
920 (1514) yılına kadar Safevîler'in elinde kalan Nahçıvan, Çaldıran yenilgisinden sonra Yavuz Sultan Selim'in emriyle halkının "kızılbaş" olmasından dolayı yağmalandı. Ardından terkedildi ve burada yeniden Safevî idaresi kuruldu. Şehir ve yöresi 1530'lu yıllardan itibaren baş gösteren Osmanlı-Safevî çatışmasından etkilendi, kısa aralıklarla Osmanlı idaresi altına girdi. 941'de (1534) ve 955'te (1548) Osmanlılar'ın yaptığı İran seferleri esnasında Nahçıvan yeniden kısa süre için Osmanlılar'a bağlandı. 960 (1553) yılında Kanûnî Sultan Süleyman'ın çıktığı üçüncü İran seferinin hedefi ise doğrudan Nahçıvan oldu. Osmanlı kaynaklarında "Nahçıvan seferi" adıyla bilinen ve Safevîler'in daha önce yaptıkları tahribatın öcünü almak, onları barışa zorlamak için intikam amacıyla yapıldığı belirtilen sefer sırasında şehir ele geçirildi ve yağmalanıp tahrip edildi. 986'da (1578) yeniden başlayan Osmanlı-Safevî mücadelesinde Osmanlılar'ın eline geçti ve şehirde ilk defa kalıcı şekilde Osmanlı idaresi kuruldu; stratejik önemi dolayısıyla esaslı şekilde güçlendirildi. 1012'de (1603) Safevî Hükümdarı Şah Abbas Nahçıvan'ı Osmanlılar'dan geri aldı. İki yıl sonra Osmanlılar Safevîler'le tekrar savaşa başladıklarından Şah Abbas, Nahçıvan ve diğer şehirlerin nüfusunu toplu şekilde sürme, evlerini ve tarlalarını yakma emri verdi. Bundan dolayı Nahçıvan'ı ele geçiren Osmanlılar burada tutunamadı. IV. Murad'ın Revan seferi esnasında Osmanlılar yeniden Nahçıvan'a girdiler (1045/1635) ve kısa bir süre kalıp geri çekildiler.

XVIII. yüzyılda Safevî Devleti dağılmaya başladığında Rusya ve Osmanlı Devleti bir-

birlerinin burada yerleşmesine engel olmak amacıyla Safevîler'e karşı askerî harekete girişti. 1136-1137'de (1723-1724) Kafkasya bölgesi Rusya ve Osmanlı Devleti tarafından zaptedildi ve Şevval 1136'da (Temmuz 1724) İstanbul'da imzalanan antlaşmaya göre Safevîler'in Hazar denizi bölgesi Rusya'ya, Tiflis, Revan, Gence-Karabağ, Tebriz, Erdebil eyaletleri Osmanlı Devleti'ne verildi. Safevî Şahı Sultan Hüseyin bu antlaşmayı reddedince Osmanlılar adı geçen eyaletleri ele geçirdi. Nahçıvan da Nahçıvan sancağının merkezi olarak 1724-1735 yıllarında Osmanlı idaresinde kaldı.

1149'da (1736) Nâdir Şah, Nahçıvan'ı Kuzey ve Güney Azerbaycan topraklarını içine alan Azerbaycan eyaletinin şehri olarak I. Abbas devrinde olduğu gibi Kengerli ulusunun ileri gelenlerinin idaresine verdi. Nâdir Şah'ın ölümünden sonra Nahçıvan şehri bu dönemde ortaya çıkan Nahçıvan Hanlığı'nın Rusya'ya ilhakına kadar (1828) bu hanlığın merkezi oldu. Gerek ekonomisinin gelişmişliği gerekse askerî gücü bakımından diğer hanlıklardan farklı durumda bulunmayan Nahçıvan Hanlığı komşu Karabağ Hanlığı ile askerî-siyasî birlik içindeydi. 1780'li yıllarda Nahçıvan Hanlığı Hoy, Karabağ, Revan ve Kartli-Kahet hanlıklarının saldırılarına uğradı. 1787-1820 arasında Nahçıvan Hanlığı ve onun merkezindeki siyasî durum, 1795-1797 yıllarında Kaçar Devleti'nin kurucusu Ağa Muhammed Şah'ın saldırıları sonucu bozuldu ve Nahçıvan şehri ciddi şekilde tahribata uğradı. Bağımsız bir hanlık iken 1797'den başlayarak Rusya'nın ilhakına kadar İran'a bağımlı hale geldi, Nahçıvan şehri de İran'ın şehirlerinden biri oldu; hanlık ise yine Kengerli ulusunun ileri gelenleri tarafından idare edildi. Bu dönemde Nahçıvan Hanlığı, Nahçıvan ve Ordubâd olmak üzere iki ana idarî birime (tümen) ayrılmış, Nahçıvan şehri hanlığın ve Nahçıvan tümeninin merkezi olmuştu. 1826-1828 yıllarındaki Rus-İran savaşı neticesinde Ruslar'ın hâkimiyetine girdi.

Şubat 1917 Bolşevik İhtilâli'nden sonra Rusya'nın eyaletlerinde bağımsızlık mücadelesi yeni bir safhaya girince Nahçıvan'da iktidar Bolşevikler ile Menşevikler arasında paylaşıldı. 1917 yılı sonları ve 1918 yılı başlarında Bolşevik-Menşevik iktidar mücadelesi sürdü. Bu dönemde Kafkasya cephesinden geri çekilen Rus ordusunun bıraktığı silâhları ele geçiren Ermeniler toprak iddialarından dolayı Nahçıvan'da soykırımına başladılar. Mayıs 1918'de Azer

XIX. yüzyılda J. Laurens tarafından yapılan bir gravürde Nahçıvan'da Mümine Hatun Kümbeti ve yakınındaki çifte minareli kapı (Elisé Reclus, *Nouvelle géographie universelle*, VI [1981], s. 176)

NAHCIVAN

baycan bağımsızlığını ilân ettikten sonra Nahcivan'a giren Osmanlı ordusu Ermeniler'in tertiplediği soykırımı önledi. Osmanlılar burada Nahcivan merkez olmak üzere Aras Cumhuriyeti'nin kurulmasına yardım etti. Nahcivan hanlarının neslinden olanların yönettiği Aras Cumhuriyeti Nahcivan, Şerûr-Dereleyez kazaları, Ordubâd, Culfa, Megri, Vedibasar, Kamerli şehirlerini içine alıyordu. Askerî yardım amacıyla ordu albayı Halil Bey'in başkanlığında beş subay ve 300'den fazla er emekliye ayrılarak çeşitli meslek sahibi olarak Aras Cumhuriyeti'nin ayrı ayrı bölgelerine yerleştirildi. 1919 yılı başlarında Nahcivan bölgesine giren İngilizler, Aras Cumhuriyeti'ni feshettiler ve onun temsilciler kurumunu dağıttılar. İngilizler sadece Nahcivan şehriyle demiryolu hattını kontrol edebildiler. Ordu karargâhı ise Nahcivan şehri civarında bulunuyordu. Nahcivan bölgesinin çeşitli yerlerinde İngilizler aleyhinde gösteriler düzenlendi. 1919 yılı yazında İngilizler Nahcivan'dan ayrıldı.

Ardından Nahcivan'a Amerika Birleşik Devletleri ordusu girdi. Amerika Birleşik Devletleri hükümeti temsilciliği Nahcivan'da yönetimi tam anlamıyla ele geçirmek için yerli milliyetçiler, musâvatçılar, Taşnaklar ve Türkiye temsilcisi Halil Bey ile Nahcivan'ın statüsü üzerine görüşmeler yaptı. Durumu kuvvetlenen Amerika Birleşik Dev-

letleri, Azerbaycan ve Ermenistan hükümetlerine Nahcivan ve Şerûr-Dereleyez kazalarından oluşan bir bölge valiliği kurup başına bir Amerika Birleşik Devletleri vatantaşının getirileceğini bildirdi. Fakat Nahcivanlılar buna karşı çıktı. Siyasî istikrarı bozmak için Amerika Birleşik Devletleri temsilcileri Taşnaklar'la iş birliği yaptı. 1919 sonlarında bölgede Türkler'e yönelik büyük bir katliama girişildi. Mart 1920'de Türk ordusu Nahcivan'a girerek buna son verdi. Yerli komünistlerin desteğini sağlayan XI. Kızılordu 28 Temmuz 1920'de Nahcivan'a girip komünistleri iktidara getirdi ve Nahcivan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ni kurdu. 1921'de Kars'ta Rusya hükümeti temsilcisinin de katıldığı kongrede Türkiye ve Kafkasya cumhuriyetlerinin imzaladığı antlaşma ile Nahcivan, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri'nin özerk kısmı olarak tanıdı. 9 Şubat 1924'te Nahcivan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri, Azerbaycan'ın içinde Nahcivan Özerk Cumhuriyeti statüsü aldı. 1991'de bağımsızlığını ilân eden Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Kasım 1995'te kabul edilmiş anayasasına göre Nahcivan Özerk Cumhuriyeti, Azerbaycan Cumhuriyeti'ne tâbi özerk bir devlet, Nahcivan şehri de onun başşehridir.

Ne zaman ve kimler tarafından yapıldığı bilinmeyen Nahcivan Kalesi hakkında kaynaklardaki ilk bilgiler 625'te Bizanslılar ile Sâsânîler arasındaki savaşlar dolayısıyla geçer. XIII. yüzyıla kadar şehir-kale durumunda kalan Nahcivan bu dönemde kale ve ribâttan oluşuyordu. Nahcivan şehir olarak İldenizliler devrinde önemli bir gelişme göstermiş, saray, cami ve türbelerle süslenmişti. İldenizliler zamanında onarılan Nahcivan, Moğollar'ın saldırısı sonucu ciddi şekilde tahribata uğramış ve bu durum XVI. yüzyılın sonlarına Osmanlılar dönemine kadar sürmüştür. Nahcivan'ın Osmanlılar tarafından ele geçirilmesinin ardından burada kuvvetli bir kale inşa edilmesi emri verilmiş, Receb 997 (Mayıs 1589) tarihinde Nahcivan ahali evlerini yıkıp taşlarını kale inşası için kullanmıştır. Hanlık ve Rusya idaresi döneminde Nahcivan'da kale olmasına rağmen 1828 yılından sonra taşra şehrine dönüştürülmüş, kale tahrip edilmiş ve zamanla yıkılıp gitmiştir.

Nahcivan şehrinin fizikî durumu hakkında en dikkat çekici bilgi Osmanlı tahrir kayıtlarında yer alır. Buna göre XVI. yüzyılın sonlarında Nahcivan'da Mirzabey (Câmi), Künbed (Nûr-i Kemanlar), Gâzî-i Cihân (Hoca Mirikan), Seyyid Hüseyin, Molla Ahmed,

Şahab, Bala, Hocabey, Tizhiran ve Hizmek mahalleleri mevcuttu. Bu durum şehrin fizikî açıdan 1560'lı yıllardan itibaren yeniden toparlandığını gösterir. 1727 tarihli Nahcivan sancağı mufassal defterine göre şehir mahalleleri Yukarı ve Aşağı mahalle şeklinde belirtilmişti. XVIII. yüzyılın sonlarında burada Şahab, Sarbanlar, Alihan ve Kurdlar; Rusya'nın ilhakının ardından Şahab, Sarbanlar, Kale, Köhnkale, Oruç, Bilici, Hoşulu, Çaparhâne, Tezekend, Ziyilarh ve Ermeni adlı mahalleler vardı. Bunlardan Ermeni mahallesi 1828 yılından itibaren buraya yerleştirilen Ermeniler'den oluşuyordu. Bu dönemde şehirde üç kervansaray ve üç hamam (Şeyh Ali Bey, Fazlı Bey ve Mirza Ali Bey) bulunuyordu. Cami ve mescid etrafında oluşan mahallelerde XVI. yüzyıl sonlarında üç cami (Kızıl Arslan, Mehmed Kethüdâ, Câmi-i Şerif), on mescid (Ağa, Hacı Halil, Keçeci, Molla Ahmed, Sultan Mahmud, Hacı Sâni, Besrî, Şeyh Emînüddin, Etmelik [?], İsmâilian) mevcuttu. Evliya Çelebi ise burada yetmiş cami ve kırk mescid, yirmi kervansaray, yedi hamam olduğundan söz eder. 1720'li yıllarda Sultan Murad ve Hazret Paşa camilerine, XIX. yüzyılın başlarında ise dört mescidin adına rastlanır. Sovyet döneminde cami ve mescidlerin çoğu ortadan kalkmıştır.

Nüfus durumu Nahcivan'ın bağlı bulunduğu ülkenin istikrarına ve siyasî durumuna göre değişmiştir. Moğollar'ın istilâsının ardından nüfusu epeyce azalan şehirde sonraki dönemlerde de nüfusta artış olmamıştır. XVI. yüzyılın sonlarında Osmanlılar devrinde Nahcivan'da 4208, XVII. yüzyılın ortalarında Evliya Çelebi'nin verdiği bilgi doğru ise 51.000 kişi (10.200 ev), XVII. yüzyılın sonlarında Şarden'e göre 10.000 kişi (2000 ev), XVIII. yüzyılın 20'li yıllarında 4385, 1806'da 5000, 1831'de 5470, 1896'da 7433, 1913'te 8945, 1926'da 12.611 kişi yaşıyordu. II. Dünya Savaşı'nın ardından sağlık hizmetlerinin gelişmesinden dolayı nüfus artışı hızlanmış, 1970'te 33.000'e ulaşmış, 2004 yılına ait tahminlere göre ise 70.000 nüfusa yaklaşmıştır. Günümüzde deri işleme, ipekçilik ve mobilya yapımı alanlarında Azerbaycan'ın bir sanayi şehri durumundadır.

Nahcivan tarih boyunca önemli ticaret yolları üzerinde bulunmasıyla ön plana çıkmıştır. İldenizliler Devleti'nin başşehri olduğu dönemde burada dokumacılık, inşaat, demircilik, halıcılık, kuyumculuk vb. alanlar başlıca zanaat dallarını oluşturuyordu. Üretilen mallar Nahcivan çarşısında satılır

Nahcivan'da XII. yüzyıla ait Yüsusuf b. Küseyr Kümbeti

ve diğer ülkelere de ihraç edilirdi. Şehir civarında ahali ziraat, bağcılık, balıkçılıkla uğraşıyor ve tuz çıkarıyordu. Moğollar'ın istilâsının ardından han, çarşı, kervansaray, Aras nehri üzerindeki köprüler yıkılıp ortadan kalkmış, iktisadî hayat gerilemeye başlamıştır. Daha sonraki dönemlerde de sürekli savaş alanı olduğundan gelişmesi yavaşlamış, zaman zaman kesintiye uğramıştır. Bu durum nüfus verileriyle de kendini gösterir.

XVI. yüzyılın sonlarında Nahcivan'da yirmi beş değirmen, birer boyahâne, mum imalâthanesi ve sabunhâne vardı. Bu küçük sanayi işletmeleri dışında gelir kaynakları ticarete dayanıyordu. Bir çarşısı ve at pazarı, altı çiftlik, otuz dört ziraat alanı, doksan bir bahçe mukâtaaya verilmişti. Şehir ahali çoğunlukla ziraatla uğraşıyor, buğday, arpa, darı, nohut, mercimek ekiyor, bağcılık, koyunculuk ve arıcılık yapıyordu. Nahcivan sancağının dahil olduğu Revan eyaletinin adaletle idare edilmesi ve istikrarın temini amacıyla 1590 yılında düzenlenen kanunnâme şehirdeki ticarî hayatı ortaya koyar. Buradaki bilgilerden anlaşıldığına göre şehir pazarında tarım ürünleri yanında bal, yağ, yaş ve kuru meyve, pastırma gibi yiyecek maddeleri satılıyor ve hayvan ticareti yapılıyordu. 1727 tarihli mufassal deftere göre Nahcivan'da ikisi harap olmak üzere altı ay çalışan yirmi altı değirmen, mumhâne, boyahâne, sabunhâne, üç çarşı, bir pazar ve 191 dükkân mevcuttu.

Hanlık dönemi Nahcivan şehrinin gerek iktisadî hayatında gerekse ticaretinde önemli bir gelişme görülmemiştir. Eski gibi şehirde dokumacılık, halıcılık, ziraat ve hayvancılıkla uğraşılıyordu. Rusya'ya ilhakından sonra Nahcivan ham madde alanına çevrilmiş, sanayi geri plana itilmiştir. Çarlık Rusyası devrinde Nahcivan'da sekiz deri, altı tuğla imalâthanesi vardı, yirmi yedi "duluşçu" esnafı bulunuyordu. Sovyet döneminde Nahcivan şehri iktisadî bakımdan Çarlık Rusyası devrinde olduğu gibi geri bırakılmış, burası ham madde üreten merkez durumunu sürdürmüştür.

İldenizliler döneminde Nahcivan gelişmiş kültür merkezlerinden biriydi. Bu devirde şehirde medreseler faaliyet gösteriyordu. Şehirde XIII-XV. yüzyıllarda genellikle Nahcuvânî ve Neşevî nisbeleriyle tanınan çok sayıda ilim adamı yaşamış, tarih, fıkıh, dil, tabâbet gibi dallarda eserler kaleme alınmıştır. Tıpta Gazi Necmeddin en-Nahcuvânî, Ekmeleddin en-Nahcuvânî, İbrâhim b. Zeynüddin en-Nahcuvânî tanın-

mış ilim adamlarıdır. *el-Fevâtîhu'l-ilâhiyye ve'l-mefâtîhu'l-ğaybiyye* ve *Hidâyetü'l-işvân* adlı eserleriyle Baba Ni'metullah Nahcuvânî, dil ve devlet idaresiyle ilgili eserleriyle Şems-i Münşî meşhur âlimlerdir. Şair ve mütercimlerden Muhammed Saîd b. Muhammed İbnü's-Sâvecî ve Hindûşah es-Sâhibî'nin de Nahcivan'ın kültür hayatına büyük katkıları olmuştur.

Nahcivan mimarları tuğladan inşa ettikleri saray, köprü, cami, mescid, kervansaray ve türbelerle, ayrıca farklı üslûplarıyla Nahcivan mimarlık mektebini oluşturmuşlardır. Özellikle Acemî b. Ebû Bekir yalnız Nahcivan'da değil diğer ülkelerde de mimari işler için siparişler almıştır. XVII. yüzyıl başlarından itibaren duraklama ve gerileme dönemine giren Nahcivan'ın kültür hayatında yeni bir gelişme görülmemiştir. Rusya'ya ilhakından sonra Nahcivan'da biri Türkçe ders veren okul olmak üzere sadece dört mektep açılmıştır. Sovyet döneminde bir üniversite, tiyatro, Azerbaycan Bilimler Akademisi şubesinden teşekkül eden eğitim, araştırma ve kültür merkezleri bulunan Nahcivan'da 1991'den itibaren Ziraat, Tıp enstitüleri ve diğer okullarla dokuz kültür merkezi ve dört müze kurulmuştur.

Nahcivan'ın merkezini oluşturduğu Nahcivan Özerk Cumhuriyeti kuzey, kuzeydoğu ve doğuda Ermenistan, güneyde İran ve kuzeybatıda Türkiye ile komşudur. İran sınırı Aras nehrini izlemektedir. Ülke dağlık bir coğrafyaya sahiptir. 1590'larda Revan eyaletine bağlı Nahcivan bölgesi, Nahcivan (yedi nahiyeye: Nahcivan, Mevâzî-i Hâtun, Arslanlı mülkü, Karabağ, Dereşah, Dereşahbuz, Bazarçay), Şerûr (beş nahiyeye: Şerûr, Zar, Zebil, Alınca, Sisyan) ve Ordubâd (beş nahiyeye: Ordubâd, Culha, Âzad-Ceyrân, Şorlut, Norküt) kazalarından oluşuyordu (BA, TD, nr. 699). XVIII. yüzyılın başlarında burası on dört nahiyeden müteşekkildi (Nahcivan, Alınca, Mevâzî, Dereşahbuz, Arslanlı mülkü, Mevâzî-i Hâtun, Karabağ, Kışlagat, Âzad-Ceyrân, Şorlut, Derenorküt, Sisyan, Ordubâd, Dereleyez). Zar, Zebil ve Şerûr nahiyeleri Revan'a bağlanmıştı. Nahcivan Özerk Cumhuriyeti 1930'larda Başnoruşen, Kıvrak, Tumbul, Nerimanov, Aprakunis, Culfa, Paraga, Ordubâd ve Şahbuz ilçelerinden ibaretti. Bugün Nahcivan merkez olmak üzere Babek, Sederek, Şahbuz, Şerur, Ordubâd ve Culfa ilçelerinden oluşmaktadır. Bu idarî bölgelere tâbi dört şehir, iki büyük kasaba ve 215 köy mevcuttur. Nahcivan'ın toplam nüfusu 2004 yılına ait tahminlere göre 374.000 kadardır.

BİBLİYOGRAFYA :

- BA, TD, nr. 699, s. 3-6, 9-11, 276-306; nr. 905, s. 10-24; Belâzürî, *Fütûh* (Fayda), s. 279, 287, 293, 301; Sem'ânî, *el-Ensâb*, XIII, 101-103; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, V, 276, 286-287, 298; Arakel Davrijetsi, *Kniga istoriy*, Moskva 1973, s. 61-63, 74, 488, 494; Eviya Çelebi, *Seyahatnâme*, II, 236-238; I. Şopen, *İstoriçeskiy pamyatnik sostoyaniya Armyanskoy oblasti v epohu yeyo prisoyedineniya k Rossiyskoy imperii*, Sanktpeterburg 1852, s. 318-320, 477-480; *Statistiçeskoye opisaniye Nahichevanskoj provintsi*, Sanktpeterburg 1833, s. 68, 140, 142, 144; V. V. Barthold, *Mesto Prikaspiyskih Oblastey v İstoriî Musulmanskogo Mira*, Bakü 1925, s. 70-71; Favstos Buzand, *İstoriya Armenii*, Erevan 1953, s. 134; Z. M. Buniyatov, *Azerbaydjan v VII-IX. vv.*, Bakü 1965, s. 223-229; a.mlf. – G. M. Mamedov, "Prostranniy defter sandjaka Nahicivan 1727 goda (obşşaya karakteristikâ)", *Srednevekoviyy Vostok: istoriya i kultura*, Bakü 1990, s. 112-124; Rauf Memmedov, *Nahcivan Şehrinin Tarihî Öçerki (Orta Eserler Devri)*, Bakü 1977, s. 19-21, 23-25, 33-36, 55-56, 69-70, 88, 105, 122, 127, 140, 144, 148; C. B. Guliyev v.dğr., *Sovet Nahcivani*, Bakü 1984, s. 15, 16, 23-40, 44, 55; M. Fahrettin Kirzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas-İlleri'ni Fethi: 1451-1590*, Ankara 1993, s. 108, 204, 277, 344-350, 373-375, 388, 389; Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri: 1578-1612*, İstanbul 1993, s. 139, 170, 230; S. Budagova, *Nahcivan Diyarının Tarihi Coğrafyası*, Bakü 1995, s. 66-70, 75-80; İsmail Hacıyev – Ebülfez Amanoğlu, *Tarihte ve Günümüzde Nahcivan*, Ankara 1998; İbrahim E. Atnur, *Osmanlı Yönetiminden Sovyet Yönetimine Kadar Nahcivan (1918-1921)*, Ankara 2001; K. A. Nikitin, "Gorod Nahicivan i Nahichevanskiy uyezd", *Sbornik materialov dlja opisaniya mestnostej i plemen Kavkaza*, II, Tiflis 1882, s. 109-142; M. H. Şerifi, "Nahcivanşahlig", *Azerbaycan SSR EA Haberleri (Tarih, Felsefe ve Hugug Seriyası)*, sy. 4, Bakü 1966, s. 27-34; V. Aliyev – A. Sultanov, "Nahcivan'ın 3500 Yaşı Var", *Şerg Gapısı*, 18.12.1968; V. Minorsky, "Nahcivan", *IA*, IX, 34-35; a.mlf. – [C. E. Bosworth], "Nahcivân", *El²* (Fr.), VII, 922-923; "Nahicivan", *BSE*, XVII, 353; "Nahicivan", *Sovetskaya İstoriçeskaya Ensiklopediya*, Moskva 1967, X, 16; "Nahcivan", *Azerbaycan Sovet Ensiklopediyası*, Bakü 1983, VII, 170-171.

HÜSAMETTİN M. KARAMANLI

NAHCUVÂNÎ

(bk. Nİ'METULLAH b. MAHMÛD).

NAHİFİ

(نحيفی)

(ö. 1151/1738)

Manzum *Meşnevî* tercümesiyle tanınan divan şairi.

İstanbul'da XVII. yüzyılın ortalarında doğduğu ve öldüğünde doksan yaşının üzerinde bulunduğu kaydedilmişse de 1099'da (1688) yazdığı *Hilyetü'l-envâr*'da yirmi